

پیامدهای اجتماعی - امنیتی مبتنی بر آینده پژوهی الگوهای مهاجرت روستا به شهر (مطالعه موردی: استان خراسان رضوی)

علی علیزاده زوارم^۱، علیرضا پویا^۲
تاریخ دریافت:
۱۴۰۰/۰۵/۰۸
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۰/۰۶/۰۴
صص: ۹۰-۵۵

چکیده:

امروزه مهاجرت از روستا به شهر یکی از مهم ترین مسائل مورد توجه محققان به ویژه در موضوعات اجتماعی - امنیتی تبدیل شده است. اگرچه در زمینه مهاجرت به عنوان یک پدیده اجتماعی و پیامدهای اجتماعی - امنیتی، مطالعات و برنامه ریزی های مختلفی انجام شده است، اما روش های سنتی برنامه ریزی مبتنی بر پیش بینی های قطعی از آینده در مواجهه با عوامل غیرقطعی و تغییرات، کارایی خود را از دست می دهند. بر این اساس، تحقیق حاضر به دنبال این است که مبتنی بر آینده پژوهی الگوهای مهاجرت روستا به شهر در استان خراسان رضوی، پیامدهای اجتماعی - امنیتی آن را در سطح استان شناسایی نماید که به این منظور از دو رویکرد سناریونگاری و شبیه سازی مبتنی بر رویکرد پویایی های سیستم بهره گرفته شده است. در فرایند

۱- گروه مدیریت، دانشکده علوم اداری و اقتصادی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
mgt.alizadeh@gmail.com

۲- گروه مدیریت، دانشکده علوم اداری و اقتصادی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران.
alirezapooya@gmail.com

اجرایی تحقیق، ابتدا پیشران های کلیدی الگوهای مهاجرت از روستا به شهر از تحقیقات پیشین شناسایی شده و سپس بر اساس نظرات خبرگان بر اساس تکنیک دلفی، مهم ترین عوامل تعیین گردیدند. پس از تعیین میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عوامل بر یکدیگر و تحلیل آنها در قالب ماتریس تأثیرات متقابل در نرم افزار میک مک و همچنین ماتریس تأثیر- عدم قطعیت، پیشران های کلیدی مهاجرت روستایی شناسایی شدند. سه سناریو با عناوین گذشته در آینده، کنترل جمعیت، و کنترل میدان دافع با استفاده از محاسبات در نرم افزارهای سناریوویزارد تعیین شدند و بر اساس آنها شبیه سازی ریاضی الگوهای مهاجرت با رویکرد پویایی های سیستم در نرم افزار ونسیم انجام گرفت. در نهایت، پیامدهای اجتماعی- امنیتی مرتبط بر اساس نتایج حاصل مورد تحلیل قرار گرفتند و پیشنهاداتی جهت اقدامات پیش نگر جهت برقراری امنیت اجتماعی ارائه گردید.

واژگان کلیدی: مهاجرت، مهاجرت روستایی، امنیت اجتماعی، آینده پژوهی، سناریونگاری

مقدمه

امروزه شهرنشینی به طور روز افزون در حال گسترش است و این رشد سریع در کشورهای در حال توسعه به دلایلی نظیر رشد طبیعی جمعیت و مهاجرت و به طور خاص، مهاجرت از محیط های کوچک روستا- شهری به طور قابل توجهی نمایان می باشد (کمانداری و همکاران، ۱۳۹۳). بر این اساس، مهاجرت همواره از موضوعات مهم و مورد بحث در مسائل اجتماعی بوده است (کستلز و دیویدسون، ۲۰۰۰). بایستی توجه داشت که مهاجرت به عنوان یکی از پیچیده ترین پدیده های اجتماعی به نوبه

خود منفی نیست، اما زمانی که به صورت وسیع انجام گیرد و شهرها امکانات و زیرساخت‌های کافی جهت پذیرا بودن جمعیت عظیم را نداشته باشند، تبعات اجتماعی منفی به همراه خواهد داشت (بیگو، ۲۰۰۲). بر این اساس، موضوع مهاجرت به عنوان یک مسأله کلیدی در مطالعات امنیت، همواره زمینه مناسبی برای مطالعات استراتژیک در این زمینه بوده است (گیولد و وان سلم، ۲۰۰۵؛ هویسمنز، ۲۰۰۶) و همواره نگرانی‌هایی در مورد اشکال مختلف مهاجرت و عواقب منفی آن در جوامع وجود داشته است (پاستور، ۲۰۰۷). به طوری که به عقیده صاحب‌نظران، موضوع مهاجرت به شکل‌های مختلف بر رفاه جامعه تأثیرگذار بوده (ازم و گوبرت، ۲۰۰۶) و در قلب نگرانی‌های امنیتی قرار دارد (الوگبنگا، ۲۰۱۳). یکی از انواع مهاجرت، مهاجرت از روستا به شهر می‌باشد. در کشورهای در حال توسعه، مهاجرت از روستا به شهر در زمره مهم‌ترین مسائل اجتماعی به شمار می‌آید (قاسمی اردهائی، ۱۳۸۵). معمولاً روستاییان با ویژگی‌های خاصی که دارند نظیر داشتن ترس ذهنی، تعصب، داشتن خرده فرهنگ‌های خاص و احساس عدم اطمینان و امنیت از آینده (ازکیا، ۱۳۸۴: ۸۵) سعی می‌کنند با بسط دامنه مراودات و ارتباطات انسانی- اجتماعی خویش (در یک چارچوب بسته) خود را از محیط روستایی وارد محیط شهری کنند (شمس‌الدینی و گرجیان، ۱۳۸۹). این مهاجرت‌ها از روستا به شهر پیامدهای اجتماعی- امنیتی را هم برای روستاها (مبدأ مهاجرت) و هم برای شهرها (مقصد مهاجرت) به همراه خواهد داشت. مهاجران هم در مبدأ و هم در مقصد مسائل و مشکلاتی از جمله بروز نابسامانی‌های متعدد ناشی از فشار بر منابع و امکانات محدود جوامع شهری، بیکاری و کم‌کاری، کمبود فضاهای زیستی و آموزشی، آلودگی هوا و محیط زیست، سالخوردگی

و زنانه شدت نیروی کار کشاورزی، تخلیه روستاها و غیره را به وجود می آورند (قاسمی اردهائی، ۱۳۸۵).

اگرچه در زمینه مهاجرت به عنوان یک پدیده اجتماعی و پیامدهای اجتماعی-امنیتی، مطالعات و برنامه‌ریزی‌های مختلفی انجام شده است، اما امروزه به عقیده متفکران حوزه برنامه‌ریزی در مسائل مختلف اجتماعی، روش‌های عمومی مطرح در این برنامه‌ریزی‌ها با توجه به آشفتگی‌ها و تغییرات پرشتاب محیطی، فقط به صورت مقطعی و اندک زمان معضلات را التیام می‌بخشند. با توجه به این که روش‌های سنتی برنامه‌ریزی و برنامه‌ریزی استراتژیک بر مبنای پیش‌بینی‌های قطعی از آینده اقدام به تدوین استراتژی می‌کنند، بنابراین در مواجهه با عوامل غیرقطعی و تغییرات، کارایی خود را از دست می‌دهند (موسوی و کهکی، ۱۳۹۶: ۲۷). با توجه به این مسأله بایستی به دنبال رویکرد نوینی بود که بینش و قدرت مواجهه با تغییرات محیطی و عدم قطعیت‌ها را برای برنامه‌ریزان حوزه‌های مختلف متأثر از پدیده مهاجرت فراهم نماید. بنابراین، آنچه نیاز است تجدید نظر در رویکردهای کلان‌مدیریتی و به کارگیری ابزارهای جدید در برنامه‌ریزی است. آینده پژوهی یکی از این رویکردهای جدید است که در مقام یک دانش، هنر پذیرش عدم قطعیت آینده و محتمل دانستن امکان وقوع حالت‌های گوناگونی از آینده به جای یک آینده خاص می‌باشد و منجر به نتیجه پایدار عمل برنامه‌ریزی می‌گردد. در واقع، آینده پژوهی از آینده‌های مختلف خبر می‌دهد که هرگز مطمئن نیست و همیشه آستان وقوع رویدادهای غیرمنتظره است (پورمحمدی و همکاران، ۱۳۸۹). بنابراین، مطالعات آینده‌پژوهی، زمینه مناسبی برای مواجهه بهتر و نگرش واقعی‌تر نسبت به پدیده‌های اجتماعی نظیر پیامدهای

اجتماعی-امنیتی مبتنی بر الگوهای مهاجرت و تأثیرات مختلف آن بر مسائل گوناگون با توجه به عدم قطعیت‌های و ابهامات موجود می‌باشد.

استان خراسان رضوی نیز مانند سایر استان‌های کشور همواره به شکل‌های مختلفی تحت تأثیر مهاجرت بوده است. طبق گزارش سرشماری نفوس و مسکن (۱۳۹۵)، جمعیت مهاجرین وارد شده به استان خراسان رضوی در پنج سال گذشته حدود ۳۱۴۸۵۹ نفر می‌باشد که از لحاظ تعداد مهاجرین وارد شده، بعد از استان تهران حائز رتبه دوم در کشور است. همچنین، آمار نشان می‌دهد که ۱۹۳۶۸۱ نفر درون استان خراسان رضوی جابجایی (مهاجرت) داشته‌اند که از این تعداد، ۵۲۴۷۲ نفر از روستاها به شهرها مهاجرت کرده‌اند (گزارش سرشماری نفوس و مسکن، ۱۳۹۵). به دلیل شرایط بهتر استان نسبت به استان‌های مجاور و وجود حرم مطهر امام رضا (ع) در شهر مشهد، همواره استان خراسان رضوی به عنوان یک مقصد جذاب برای مهاجران کشور و به ویژه مهاجران روستایی مورد توجه بوده است (زرقانی و همکاران، ۱۳۹۵). بررسی‌ها در مورد تعداد مهاجران روستایی، حاکی از توزیع نامتعادل این نوع مهاجرت در نقاط مختلف استان و به ویژه در کلانشهرها می‌باشد. تمامی این شواهد، نگرانی‌هایی را در مورد آینده استان خراسان رضوی ایجاد نموده است مبنی بر این که الگوهای مهاجرت روستایی در این استان در آینده چگونه خواهد بود و به عبارتی، به چه سمت و سویی خواهد رفت و در نهایت، این الگوها چه پیامدهایی را در حوزه‌های اجتماعی-امنیتی به همراه خواهد داشت؟

بر این اساس، تحقیق حاضر به دنبال این است که مبتنی بر آینده‌پژوهی الگوهای مهاجرت روستا به شهر در استان خراسان رضوی، پیامدهای اجتماعی-امنیتی آن را

در سطح استان شناسایی نموده و زمینه را برای برنامه‌ریزی و تدوین استراتژی‌های مناسب جهت تأمین امنیت در آینده‌های ممکن مبدأ این مهاجرت‌ها (روستاها) و مقصد آن (شهرها) برای ارگان‌های مسئول و ذیربط به ویژه نیروی انتظامی فراهم آورد.

مبانی نظری

تعاریف متعددی از مهاجرت توسط صاحب نظران علوم مختلف ارائه شده است. برخی مهاجرت را به عنوان حرکت فرد یا گروهی از یک مکان به مکان جغرافیایی دیگر تعریف نموده‌اند که از پدیده‌های بسیار مهم در جهان مدرن بوده و جزء جدایی‌ناپذیر از توسعه می‌باشد (نیکولایا، ۲۰۰۱). برخی دیگر آن را شامل تغییر سکونتگاهها توسط شخص، خانواده یا سرپرست خانوار می‌دانند (نیوبولد، ۲۰۱۰). مهاجرت واکنشی به تحولات اقتصادی، اجتماعی، آموزشی، محیطی و سیاسی است (انه، ۲۰۰۱). در کل، جوامع بشری برای رفع نیاز و در جستجوی امکانات و خدمات مورد نیاز در حیطه فعالیت و دسترسی خود، اقدام به مهاجرت می‌کنند (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۹۰: ۱۷۳). به طور کلی، انواع مختلفی از مهاجرت وجود دارد که در این میان، مهاجرت روستایی به مفهوم مهاجرت از روستا به شهر از مهم‌ترین مسائل اجتماعی در کشورهای در حال توسعه به شمار می‌آید (قاسمی اردهائی، ۱۳۸۵). تاریخچه پیدایش دقیق اصطلاح مهاجرت روستایی در دسترس نمی‌باشد، اما این عبارت در سال ۱۸۹۲ میلادی توسط فردی انگلیسی به نام گراهام بکار برده شد و در سال ۱۹۰۳ میلادی عنوان اثری به زبان فرانسه قرار گرفت و از آن پس در مجامع علمی بکار گرفته شده است. معادل‌هایی نیز برای این عبارت نظیر کوچ داخلی، برون

کوچی روستایی، ترک روستا، روستاگریزی، از جمعیت خالی شدن روستاها، کاهش نفوس روستاها، برون کوچی روستایی-شهری مطرح گردیده است (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۹۰: ۱۶۸). مهاجرت های روستایی بر اساس الگوهای مختلفی انجام می گیرند. در این تحقیق منظور از الگوهای مهاجرت روستایی، ویژگی های این نوع از مهاجرت ها می باشد که عبارتند از مبدأ و مقصد مهاجرت، تعداد مهاجران، ترکیب جنسیتی، ترکیب سنی و انگیزه مهاجرت.

اگرچه ادبیات زیادی پیرامون مهاجرت و امنیت به طور مستقل وجود دارد، اما افراد کمی تلاش کرده اند که این دو را به صورت یکپارچه پیوند دهند (استیواچدیس ، ۲۰۰۸). هوسمانز (۲۰۰۶)، مهاجرت را یک تهدید جدی برای امنیت اجتماعی می داند. مهاجرت، ریسک افزایش معضلات اجتماعی و استرس های روانی را افزایش می دهد و گاهی اوقات، مهاجرت به شهرها منجر به از بین رفتن استانداردها در ارائه خدمات می گردد. در کشورهای در حال توسعه نیز مهاجرت از روستا به شهر در زمره مهم ترین مسائل اجتماعی به شمار آمده و باعث می شود هم در مبدأ و هم در مقصد مسائل و مشکلاتی از جمله بروز نابسامانی های متعدد ناشی از فشار بر منابع و امکانات محدود جوامع شهری، بیکاری و کم کاری، کمبود فضاهای زیستی و آموزشی، آلودگی هوا و محیط زیست، سالخوردگی و زنانه شدت نیروی کار کشاورزی، تخلیه روستاها و غیره را به وجود آید (قاسمی اردهائی، ۱۳۸۵) که برخی از مسائل و مشکلات منجر به پیامدهای اجتماعی-امنیتی جدی می گردند. بیگانه بودن مهاجران با اصول اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی زندگی شهری، پیامدهای گوناگون جمعیتی، رفتاری، اخلاقی و روانی به همراه خواهد داشت (جمالی، ۱۳۸۱: ۱). البته نوع پیامدهای

اجتماعی- امنیتی ایجاد شده در جوامع و مناطق جغرافیایی مختلف بسته به شرایط موجود و آینده متفاوت خواهد بود (استیواچدیس، ۲۰۰۸).

مروری بر تحقیقات انجام شده پیرامون مهاجرت و پیامدهای آن نشان داد که نگاه به مسأله الگوهای مهاجرت، یک نگاه مقطعی بوده و یا روندی از گذشته تا زمان حال را شامل شده است. این در حالی است که آینده نگری و توجه به عدم قطعیت‌ها و آینده های ممکن مورد غفلت قرار گرفته است که این، کارامدی اجرای برنامه ها و اقدامات پیشنهاد شده بر اساس نتایج مطالعات را کاهش می دهد. با توجه به شکاف موجود، در تحقیق حاضر با استفاده از روشهای آینده پژوهی، پیامدهای اجتماعی- امنیتی الگوهای مهاجرت روستا به شهر را در مبدأ و مقصدهای مهاجرت مورد مطالعه قرار می گیرد و زمینه برای تدوین استراتژی های مناسب به ازای آینده های ممکن برای مقابله با عدم قطعیت ها و تأمین امنیت اجتماعی فراهم می گردد.

روش تحقیق

پژوهش حاضر به لحاظ هدف کاربردی می باشد و روش تحقیق در این مطالعه توصیفی- تحلیل می باشد که با رویکرد کمی- کیفی انجام شده است. راهبرد روشی در تحقیق حاضر مبتنی بر آینده پژوهی بوده که در آن از دو روش سناریونگاری و شبیه سازی مبتنی بر رویکرد پویایی های سیستم بهره گرفته شده است. آینده پژوهی که با اصلاحات دیگری نظیر آینده شناسی، آینده نگری، آینده اندیشی و مطالعات آینده نیز شناخته می شود، مطالعه نظام مند آینده های ممکن می باشد که دریچه ورود به آینده را در راستای بهبود آن فراهم می آورد. در فرایند اجرایی تحقیق بر اساس روش سناریونگاری، ابتدا بر اساس مطالعات پایه‌ای (کتابخانه‌ای) مبتنی بر مدل دی

استیپ^۱ (ابعاد جمعیتی، اجتماعی، فناوری، اقتصادی، محیطی و سیاسی) به شناسایی عوامل مؤثر بر مهاجرت روستایی پرداخته شده است. سپس، با استفاده از پرسشنامه مبتنی بر روش دلفی این عوامل بر اساس نظرات ۳۲ نفر از خبرگان بر اساس طیف لیکرت امتیازدهی شدند و عوامل کلیدی (دارای امتیاز بالاتر از ۳) شناسایی شدند. سپس میزان تأثیرگذاری مستقیم آنها بر یکدیگر توسط خبرگان در فرم تهیه شده امتیازدهی گردید (۰ = بدون تأثیر، ۱ = تأثیر کم، ۲ = تأثیر متوسط، ۳ = تأثیر زیاد). سپس این امتیازات وارد محیط نرم افزاری میک مک شده^۲ و محاسبات مربوط به میزان تأثیرگذاری کل (تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم) و تأثیرپذیری کل (تأثیرپذیری مستقیم و غیرمستقیم) عوامل انجام گرفت و در آن، جایگاه هر یک از عوامل کلیدی مشخص گردید. به منظور تعیین مهم‌ترین نیروهای پیشران (پیشران‌های بحرانی)، از خبرگان خواسته شد که نیروهای پیشران را از لحاظ میزان تأثیر (اهمیت) و عدم قطعیت امتیازدهی کنند (امتیازات: کم = ۱، متوسط = ۳، زیاد = ۵). خروجی این امتیازدهی منجر به طبقه‌بندی پیشران‌ها در قالب ماتریس تأثیر-عدم قطعیت و تعیین پیشران‌های بحرانی و مهم (کلیدی) شد. در ادامه وضعیت‌های ممکن آینده برای پیشران کلیدی و ارتباطات بین آنها بر اساس نظرات خبرگان تعیین گردید و در محیط نرم افزار سناریوويزاد^۳ تحلیل شده و سناریوهای سازگار شناسایی گردیدند. در ادامه با استفاده از رویکرد پویایی‌های سیستم به شبیه‌سازی الگوهای مهاجرت بر اساس داده‌های ثانویه سرشماری‌های آماری پرداخته شد. در نهایت، به ازای سناریوهای تعریف شده برای الگوهای مهاجرت روستا به شهر، پیامدهای اجتماعی-امنیتی آن نیز شناسایی شد. به این منظور، مصاحبه عمیقی با خبرگان انجام شده و با

^۱ DSTEEP: Demographical, Sociological, Technological, Economical, Environmental, Political

^۲ MICMAC

^۳ ScenarioWizard

تشریح هر سناریو در مورد پیامدهای آن از خبرگان نظرخواهی می شود. در نهایت، با تحلیل محتوا از مصاحبه های انجام شده، پیامدهای اجتماعی- امنیتی هر یک از سناریوها در مورد الگوهای مهاجرت روستا به شهر شناسایی شدند.

یافته های تحقیق

سناریونگاری

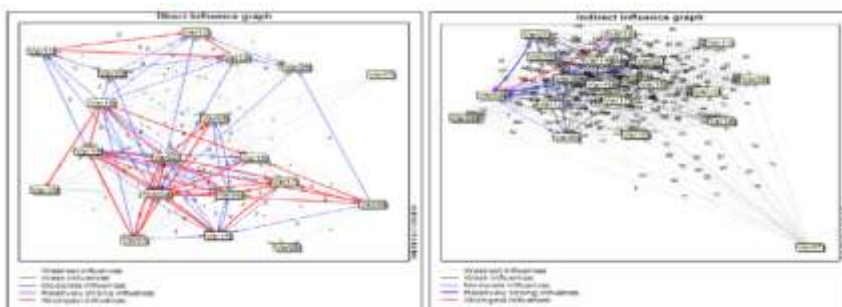
به منظور تعیین عوامل تأثیرگذار بر مهاجرت از روستا به شهر، ابتدا بر اساس مرور تحقیقات پیشین، تعداد ۳۰ عامل شناسایی شدند و سپس بر اساس تکنیک دلفی در سه دور، ۱۹ مورد به عنوان عوامل کلیدی (با امتیاز بالاتر از ۳) تعیین شدند که در جدول زیر گزارش شده است.

جدول (۱): عوامل کلیدی در مهاجرت از روستا به شهر بر اساس مدل DSTEEP

نماد	عوامل تأثیرگذار	حوزه ها
Var01	رشد جمعیت	جمعیتی
Var02	بافت جمعیت (سن)	
Var03	انتظار امکانات اجتماعی بهتر (آموزشی، بهداشتی، رفاهی، زیرساختی و ...)	اجتماعی
Var04	تحمل ناپذیری نظام سنتی روستایی (برای جوانان و تحصیلکرده ها)	
Var05	انگیزه ادامه تحصیل	
Var06	سطح مهارت های حرفه ای برای کسب و کارهای مختلف	
Var07	پیوندهای خانوادگی، قومی- قبیله ای و فرهنگی	تکنولوژیکی
Var08	انتظار دسترسی به فناوری های ارتباطی بهتر	
Var09	بهره وری در کشاورزی	
Var10	تغییرات زیست محیطی	محیطی
Var11	خشکسالی	
Var12	تخریب اراضی زراعی	
Var13	کمبود آب و زمین کشاورزی	

Var14	اشتغال (بیکاری و جستجوی کار)	اقتصادی
Var15	شکاف درآمدی (درآمد پایین)	
Var16	عدم تعادل بین فعالیت های اقتصادی (کشاورزی، صنعتی، خدماتی)	
Var17	انتظار شغل و درآمد بهتر	
Var18	سیاست ها و برنامه های کلان دولتی	سیاسی
Var19	نقش آفرینی رسانه های اجتماعی	

در ادامه عوامل کلیدی شناسایی شده در مرحله قبل لیست شدند و میزان تأثیرگذاری مستقیم آنها بر یکدیگر توسط خبرگان در فرم تهیه شده امتیازدهی شد. سپس این امتیازات وارد محیط نرم افزاری میک مک شده و محاسبات مربوط به میزان تأثیرگذاری کل (تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم) و تأثیرپذیری کل (تأثیرپذیری مستقیم و غیرمستقیم) عوامل انجام گردید. در شکل های زیر، نمودار شبکه ارتباطات مستقیم و غیرمستقیم عوامل نشان داده شده است.

شکل (۱): نمودار شبکه ارتباطات مستقیم و غیرمستقیم عوامل

در ادامه نقشه تأثیر عوامل نمایش داده شده است. همان طور که مشاهده می شود، عواملی که میزان تأثیرگذاری شان بر سایر عوامل از میزان تأثیرپذیری شان بیشتر بوده است به عنوان متغیرهای تأثیرگذار و در واقع به عنوان نیروهای پیشران شدند

که عبارت بودند از: رشد جمعیت، بافت جمعیت (سن)، سطح مهارت های حرفه ای برای کسب و کارهای مختلف، خشکسالی، شکاف درآمدی (درآمد پایین)، سیاست ها و برنامه های کلان دولتی، و اشتغال (بیکاری و جستجوی کار).

شکل (۲): نقشه تأثیر / اهمیت در محیط نرم افزار MICMAC

سپس، از خبرگان خواسته شد تا نیروهای پیشران را بر اساس میزان تأثیر و میزان عدم قطعیت امتیازدهی نمایند که نتایج آن در جدول زیر گزارش شده است. همان طور که مشاهده می شود بر اساس خروجی ماتریس تأثیر- عدم قطعیت، چهار مورد رشد جمعیت، اشتغال، سیاست های کلان دولتی، و خشکسالی به عنوان پیشران های بحرانی و مهم مشخص شدند.

جدول (۲): ماتریس تأثیر - عدم قطعیت

کم	متوسط	زیاد	عدم قطعیت تأثیر (اهمیت)
شکاف درآمدی (درآمد پایین)	خشکسالی	رشد جمعیت اشتغال (بیکاری و جستجوی کار) سیاست ها و برنامه های کلان دولتی	زیاد
سطح مهارت های حرفه ای برای کسب و کارهای مختلف	تغییرات زیست محیطی بافت جمعیت (سن)		متوسط
			کم

در ادامه وضعیت های ممکن آینده برای پیشران های کلیدی (بحرانی) شناسایی شدند که در جدول زیر گزارش شده است.

جدول (۳): حالت های مختلف نهایی برای هر یک از نیروهای پیشران کلیدی

نماد	حالت ها	نماد	پیشران های کلیدی
A1	افزایش رشد جمعیت روستایی	A	رشد جمعیت
A2	عدم وجود رشد در جمعیت روستایی		
A3	کاهش رشد جمعیت روستایی		
B1	افزایش بیکاری جمعیت روستایی	B	اشتغال (بیکاری)
B2	کاهش بیکاری جمعیت روستایی		
C1	تشدید خشکسالی	C	خشکسالی
C2	کاهش خشکسالی		
D1	سیاست گذاری در راستای کاهش نرخ تولد	D	سیاست ها و برنامه های کلان دولتی
D2	افزایش طرح های اشتغال زایی روستایی		
D3	افزایش طرح های مقابله با خشکسالی		
D4	ضعیف بودن حمایت های دولتی از روستاها		

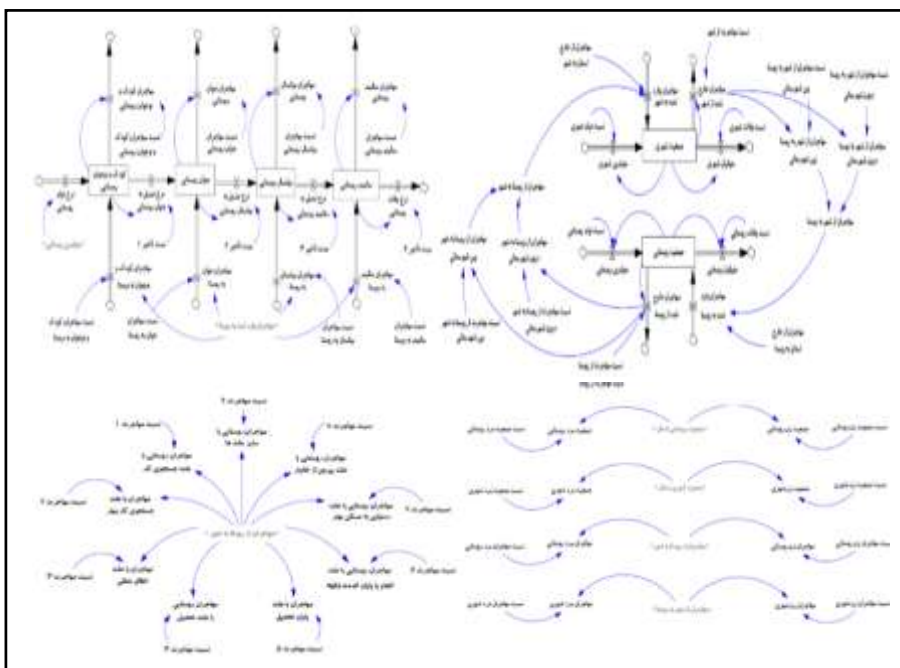
سپس، از خبرگان خواسته شد تا میزان تأثیر مستقیم هر یک از وضعیت های ممکن بر یکدیگر را تعیین کنند. با وارد کردن قضاوت های کارشناسان در محیط نرم افزار سناریوویزارد، متخصصان فقط اثرات مستقیمی که وضعیت ها بر هم می گذارند را اعمال می کنند و اثرات غیر مستقیم به صورت خود کار توسط الگوریتم ساخته خواهد شد. پس از آن، نرم افزار سناریو ویزارد براساس تنظیمات انجام شده، سناریوهای منطقی و دارای سازگاری قوی یا نسبی را استخراج و ارائه می دهد. در واقع، از مسیر استانداردسازی و معکوس سازی روابط علی در ماتریس انجام می شود. در نهایت، بر اساس ماتریس استاندارد، سه سناریوی منطقی و دارای سازگاری قوی یا نسبی به شرح جدول زیر استخراج شدند.

جدول (۵) سناریوهای الگوهای مهاجرت روستا به شهر

ویژگی	سناریو
در آینده، روندهای گذشته ادامه خواهد یافت. به عبارتی، الگوهای مهاجرت از روستا به شهر بر اساس روندهای گذشته شکل خواهند گرفت.	سناریوی ۱ (گذشته در آینده)
در آینده، بر اساس سیاست های کلان جمعیتی و یا با توجه به شرایط محیطی، نرخ تولد کاهش می یابد. لذا الگوی جمعیت روستایی تغییر می یابد و بر اساس این تغییر در الگوی جمعیتی، الگوهای مهاجرت از روستا به شهر تغییر می یابد.	سناریوی ۲ (کنترل جمعیت)
در آینده، سیاست های دولتی به گونه ای پیش خواهد رفت که نیروهای دافعه جمعیت در مهاجرت از روستا به شهر از طریق اشتغال زایی و کنترل شرایط محیطی کنترل می گردند.	سناریوی ۳ (کنترل میدان دافعه)

شبیه سازی الگوهای آینده مهاجرت روستایی

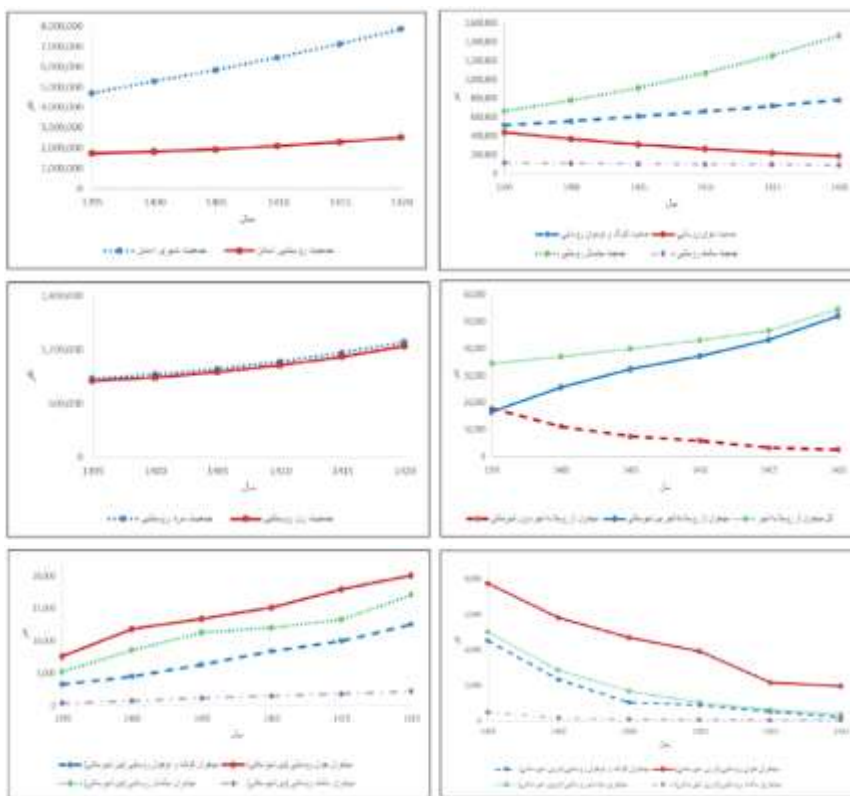
به منظور، تعیین وضعیت الگوهای مهاجرت روستایی، بر اساس داده های سرشماری به شبیه سازی بر اساس رویکرد پویایی های سیستم پرداخته شد. در شکل زیر، مدل شبیه سازی مربوطه نمایش داده شده است. همان طور که مشاهده می شود این مدل شبیه سازی مبتنی بر چهارسیستم جریان مهاجرت روستا-شهر، ترکیب سنی مهاجران، ترکیب جنسیتی مهاجران و انگیزه مهاجرت روستایی بوده است.

شکل (۳): مدل شبیه سازی سیستم الگوهای مهاجرت روستایی بر اساس رویکرد پویایی های سیستم

در ادامه بر اساس سناریوهای مختلف تعیین شده، پارامترهای مربوطه در مدل شبیه سازی شده تغییر یافتند و تأثیرات آنها بر الگوهای مهاجرت از روستا به شهر مورد تحلیل قرار گرفت. بر اساس سناریوی اول، الگوهای مهاجرت از روستا به شهر همانند

گذشته در نظر گرفته شد. همچنین بر اساس سناریوی دوم، جمعیت روستاهای استان تحت کنترل قرار می‌گیرند، به این گونه که با سیاست های کلان جمعیتی، نرخ تولد روستایی کاهش می‌یابد. بر اساس این تغییرات، پارامترهای مربوطه در مدل شبیه سازی شده با تغییر یافته اند، به این صورت که با هدف کاهش نرخ تولد به میزان ۵ درصد از سال ۱۴۰۵ به اجرای مدل و تحلیل نتایج حاصل پرداخته شده است. همچنین، بر اساس سناریوی سوم، سیاست های کلان دولتی به گونه ای پیش خواهد رفت که نیروهای دافعه اصلی یعنی بیکاری و خشکسالی که آن هم بر بیکاری تأثیرگذار خواهد بود، تحت کنترل در می‌آیند و دولت با سیاست های اشتغالزایی، اثر نیروهای دافعه جمعیت روستایی (مهاجرت از روستا) را کاهش می‌دهد. با فرض پیش آمدن چنین حالتی، شبیه سازی مدل با فرض عدم مهاجرت با علت جستجوی کار (و جستجوی کار بهتر) از روستا به شهر که خود بر ترکیب سنی مهاجرت نیز تأثیرگذار خواهد بود. در ادامه برای نمونه نتایج مربوط به اجرای مدل شبیه سازی بر اساس سناریوی اول گزارش شده است. بر این اساس، ویژگی ها و روندهای الگوهای مهاجرت از روستا به شهر در گذشته برای آینده نیز ادامه می‌یابد. بر اساس روابط بین متغیرها و روند طی شده توسط آنها مبنی بر داده های تاریخی، مدل در بازه سال های ۱۳۹۵ تا ۱۴۲۰ شبیه سازی گردیده است.

شکل (۴): نتایج حاصل از اجرای مدل شبیه سازی بر اساس سناریوی اول

بر اساس تحلیل الگوهای مهاجرت روستا به شهر بر اساس سه سناریوی فوق با رویکرد آینده پژوهی، مهم ترین ویژگی های الگوهای مهاجرت از روستا به شهر شناسایی گردیدند. بر این اساس، مشخص گردید که در آینده، مهاجرت از روستا به شهر افزایش خواهد یافت. این در حالی است که ترکیب جنسیتی مهاجران از روستا به شهر تقریباً یکسان خواهد بود. از طرفی، بیشترین میزان مهاجرت از روستا به شهر مربوط به گره سنی جوان روستایی خواهد بود (سناریوی اول و دوم). به غیر از سناریوی سوم یعنی کنترل میدان دافعه که با تحقق اشتغال زایی روستایی، مهاجرت

از روستا به شهر در گروه سنی جوان روستایی کاهش خواهد یافت (سناریوی سوم). گروه‌های سنی میانسال، کودک و نوجوان و سالمند از این حیث در رده‌های بعدی قرار خواهند داشت. در مهاجران وارد شده از روستا به شهر، بیشترین فراوانی در بین علت‌ها به ترتیب مربوط می‌شود به پیروی از خانوار، تحصیلات، جستجوی کار، دستیابی به مسکن بهتر، انتقال شغلی، جستجوی کار بهتر و انجام خدمت وظیفه. این در حالی است که در مهاجران وارد شده به روستا، بیشترین فراوانی در بین علت‌ها به ترتیب مربوط می‌شود به پیروی از خانوار، دستیابی به مسکن بهتر، تحصیلات، انجام خدمت وظیفه، جستجوی کار، جستجوی کار بهتر، انتقال شغلی، و تحصیلات. از دیگر ویژگی‌های الگوهای آینده مهاجرت روستایی این خواهد بود که مهاجرت از روستا به شهر درون شهرستانی با گذر زمان روند کاهشی را طی خواهد کرد، این در حالی است که مهاجرت از روستا به شهر بین شهرستانی روند صعودی را تجربه می‌کند، به طوری که از سال ۱۴۰۰، عکس سال‌های قبل، تعداد مهاجران از روستا به شهر بین شهرستانی بیشتر از تعداد مهاجران از روستا به شهر درون شهرستانی خواهد شد.

در مورد مبدأ و مقصد مهاجرت روستایی مشخص گردید که بیشترین تعداد مهاجران روستا به شهر مربوط می‌شود به شهرستان‌های مشهد، نیشابور، سبزوار، کاشمر و تربت حیدریه. این در حالی بوده است که بیشترین تعداد مهاجران شهر به روستا به شهرستان‌های مشهد، نیشابور، قوچان، گناباد و تربت حیدریه ارتباط داشته است. همچنین، فقط در شهرستان‌های کاشمر، سبزوار، درگز، تربت جام، فیروزه، سرخس، رشتخوار و کلات، تعداد کل مهاجران وارد شده به از روستا به شهر بیشتر

از تعداد مهاجران وارد شده از شهر به روستا بوده است و در سایر شهرستان ها، این رابطه عکس می باشد. در این میان، بیشترین تعداد مهاجران وارد شده از روستا به شهر در درون شهرستان به شهرستان های مشهد، نیشابور، کاشمر، سبزوار و درگز، و بیشترین تعداد مهاجران وارد شده از روستا به شهر به صورت بین شهرستانی به ترتیب به شهرستان های مشهد، بینالود، تربت حیدریه، سبزوار و کاشمر مرتبط خواهد بود. در سطح استان، میزان مهاجران از شهر به روستا بیشتر از میزان مهاجران از روستا به شهر خواهد بود. فقط در شهرستان های سبزوار، کاشمر، تربت جام، سرخس، درگز، فیروزه، کلات، و رشتخوار این رابطه عکس می باشد. در مهاجرت درون شهرستانی، میزان مهاجرت از شهر به روستا بیشتر از میزان مهاجرت از روستا به شهر خواهد بود. در شهرستان های مشهد، تربت حیدریه، گناباد، تایباد، بینالود، داورزن، باخرز، و زاوه، تعداد مهاجران از شهر به روستا بیشتر از تعداد مهاجران از روستا به شهر در حوزه درون شهرستانی است. از طرفی، در مهاجرت بین شهرستانی، میزان مهاجرت از روستا به شهر بیشتر از میزان مهاجرت از شهر به روستا خواهد بود. در شهرستان های مشهد، تربت حیدریه، بینالود، و زاوه این الگو وجود خواهد داشت.

در صورت تحقق سناریوی دوم (کنترل جمعیت)، اگرچه با کاهش یا افزایش میزان تولد جمعیت، در الگوهای مهاجرت در بازه شبیه سازی شده، تغییرات خیلی محسوسی وجود نخواهد داشت اما تأثیرات آن در بلندمدت بر الگوی جمعیت روستایی مشاهده خواهد شد. از طرفی، در صورت تحقق سناریوی سوم (کنترل میدان دافعه) و با فراهم کردن شرایط اشتغال، از مهاجرت با علت جستجوی کار (و یا جستجوی کار بهتر) جلوگیری می شود.

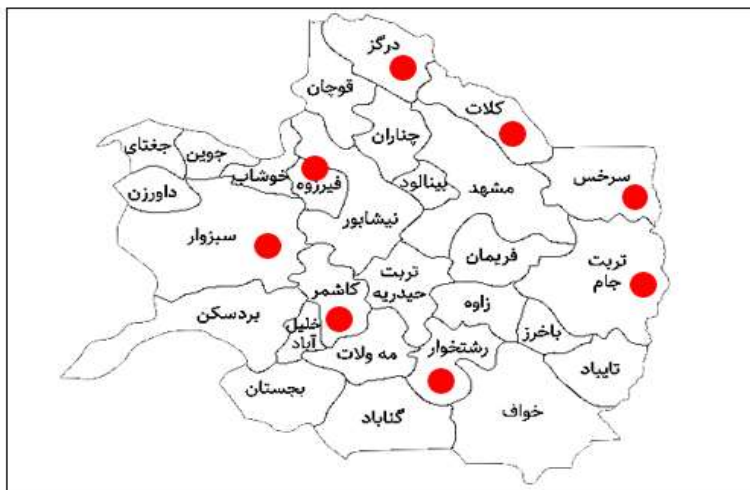
به طور کلی، طبق سناریوهای مشخص شده، اگر سناریوی اول محقق شود، مشکلات فعلی با شدت بیشتری به آینده منتقل می شود، با این تفاوت که در آینده، مهاجرت از روستا به شهر بین شهرستانی بیشتر از مهاجرت روستا به شهر درون شهرستانی خواهد بود. از طرفی، اگر طبق سناریوی دوم، با یک سیاست کنترلی، نرخ تولد روستایی کنترل شود، در بلندمدت موجب سالخوردگی جمعیت روستایی می شود و در صورتی که مشکلات دافعه در مهاجرت از روستا به شهر حل نشود، باز هم تا حدی شاهد مهاجرت از روستا به شهر خواهیم بود که اگر میزان این مهاجرت کمتر شود باز هم به دلیل کم شدن میزان جمعیت روستایی، این میزان مهاجرت قابل توجه می باشد. اگر سناریوی سوم محقق گردد، با توجه به این که بیشترین علت مهاجرت مربوط به پیروی از خانوار و تحصیلات می باشد، لذا اشتغال زایی مرهم بخشی از این مهاجرت است و نمی تواند تماماً این مسأله را حل نماید.

پیامدهای اجتماعی - امنیتی مبتنی بر آینده الگوهای مهاجرت روستایی

بر اساس نتایج حاصل از آینده پژوهی الگوهای مهاجرت روستایی در استان خراسان رضوی مبتنی بر دو روش سناریونگاری و شبیه سازی، به شناسایی پیامدهای اجتماعی - امنیتی این الگوها به شرح زیر پرداخته شد:

- **تشدید تروریسم دینی - مذهبی ناشی از ناپایداری جمعیت روستایی در مناطق مرزی استان:** ترکیب مذهبی جمعیت در مناطق مرزی استان از اهل سنت و شیعه تشکیل شده است. اما نکته مهم این است که هر چه به سوی مرز برویم، بر جمعیت اهل سنت افزوده می شود. وجود اکثریت جمعیت سنی مذهبی در حاشیه مرز در حالی که در کشور ایران جزء اقلیت های مذهبی محسوب می شود و در کشور افغانستان

اکثریت با اهل سنت است، خود عامل مهمی در ایجاد وابستگی و دلبستگی مشترک میان مردم دو سوی مرز است، به ویژه آن که بیشتر جمعیت اهل سنت در مرزهای شرقی حنفی مذهب هستند و تعصب خاصی نسبت به هم کیشان خود دارند. همان طور که در شکل زیر مشاهده می شود، در شهرستان‌های مرزی درگز، کلان، سرخس، و تربت جام، تعداد مهاجران وارد شده به نقاط شهری بیشتر از تعداد مهاجران وارد شده به نقاط روستایی بوده است. از طرفی، بر اساس شکل زیر، در این شهرستان‌های مرزی، تعداد مهاجران از روستا به شهر درون شهرستانی بیشتر از تعداد مهاجران از شهر به روستا بوده است که این خود بیانگر مهاجرت بالا از روستاها به شهرها در این مناطق مرزی و خطر تخلیه شدن روستاهای مرزی در بلندمدت خواهد بود.

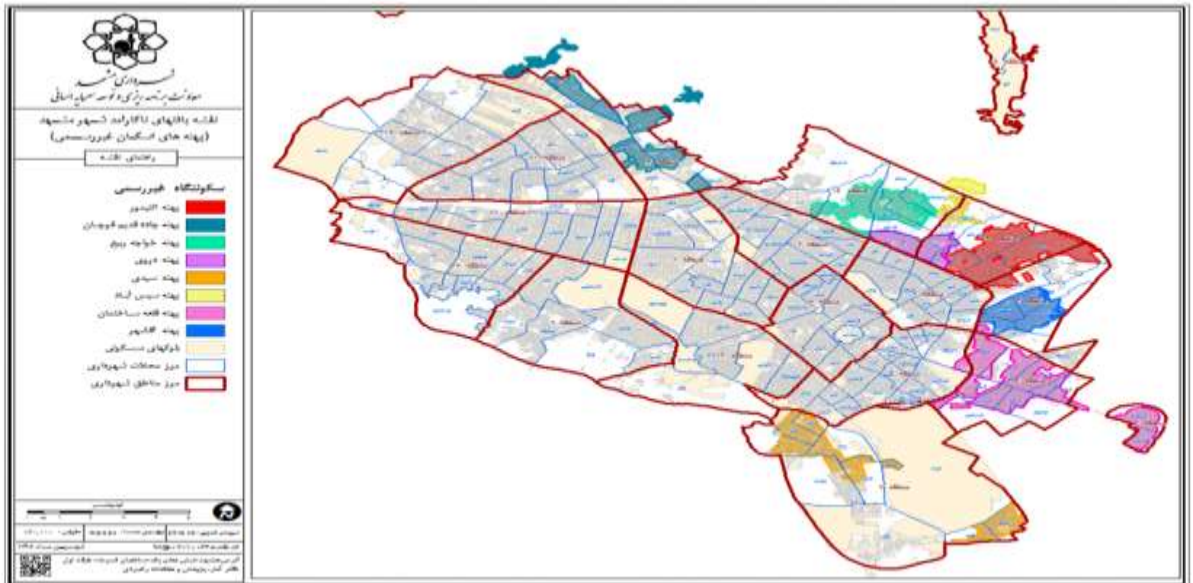

شکل (۵): شهرستان‌های دارای میزان بالای مهاجرت روستا-شهر نسبت به مهاجرت شهر-روستا

• تشدید تعارضات فرهنگی به واسطه رشد مهاجرت روستا به شهر بین شهرستانی: یافته های تحقیق بیانگر آن است که در آینده استان، میزان مهاجران از روستا به شهر بین شهرستانی بیشتر از تعداد مهاجران از روستا به شهر درون شهرستانی خواهد شد، لذا موضوع تعارضات فرهنگی نیز بیشتر از گذشته نمایان خواهد شد. در پس آثار مختلف مهاجرت روستایی، تعارض فرهنگی ناشی از مهاجرت یکی از مهمترین مسائل در مهاجرت از روستا به شهر می باشد. وقتی که بین دو شیوه زندگی و دو نظام ارزشی ناسازگاری و تضاد پیدا شود، بالطبع برخورد فرهنگی و بالاخره جرم بوجود می آید. از سویی دیگر، با توجه به این که مهاجرت از شهر به روستا نیز با سرعت بیشتری در حال انجام است، با ورود افراد شهری به مناطق روستایی موضوع تعارضات فرهنگی در نقاط روستایی نیز بروز خواهد یافت و چالش های جدیدی را به همراه خواهد داشت. یکی از مهم ترین این چالش ها، تغییر سبک زندگی روستایی به سمت سبک زندگی شهری است. در واقع، فردی که مهاجرت کرده، هر چند در مبدأ زندگی می کند، فرهنگ و قوانین مقصد را پذیرفته و با فرهنگ و قوانین مبدأ در تعارض و ناسازگاری است. این افراد گاهاً اطلاعات پذیری از قوانین را ندارند و با رفتارهای ضد اجتماعی احتمالی خود امنیت اجتماعی را کاهش می دهند. این افراد با پذیرش فرهنگ مقصد در توجیه رفتارهای خود فرهنگ مقصد را به سخره می گیرند و در تخریب آن کوتاهی نمی کنند و امنیت فرهنگی را کاهش می دهند. مهاجران با تقابلی که با مقصد دارند، اعتماد عمومی را خدشه دار می کنند و کاهش اعتماد می تواند منجر به کاهش احساس امنیت شده و امنیت اجتماعی را کاهش دهد.

• تشدید چالش های ناشی از توسعه حاشیه نشینی شهری به ویژه در کلانشهر مشهد: یافته های تحقیق نشان دهنده افزایش مهاجرت جمعیت روستایی به سمت شهرها و به ویژه کلانشهر مشهد بوده است. امروزه یکی از چالش های عمده ناپایدارکننده شهر، سکونتگاه های غیررسمی (حاشیه نشینی) است. مشهد به عنوان دومین کلانشهر کشور و بزرگترین سکونتگاه نیمه شرقی کشور همواره به عنوان یکی از مسأله دارترین کانون های سکونتگاه غیررسمی است. سکونتگاه های غیررسمی به مناطقی گفته می شود که عمدتاً مهاجران روستایی و محرومان جامعه شهری را در خود جای داده اند و بدون مجوز و یا خارج از برنامه ریزی رسمی و قانونی توسعه شهری، عمدتاً بدون مجوز در درون یا خارج از محدوده قانونی شهرها (محدوده پیرامونی) به وجود آمده است. همان طور که نتایج تحقیق نشان داد جمعیت حاشیه نشین شهر مشهد از ۲۴,۶۲ درصد از کل جمعیت در سال ۱۳۸۵ به ۳۲,۸۱ درصد از کل جمعیت در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. در واقع، جمعیت حاشیه نشین شهر مشهد در سال ۱۳۸۵ حدود ۶۸۲۵۱۰ نفر بوده است که در سال ۱۳۹۵ به ۹۸۸۱۴۷ نفر رسیده است که اگر در آینده نیز با همین سرعت، جمعیت حاشین نشین شهر مشهد افزایش یابد، به عدد ۱۵۹۹۴۲۱ نفر در سال ۱۴۱۵ خواهد رسید. بخشی از جمعیت حاشیه نشین را مهاجران تشکیل می دهند و بیشترین تمرکز مهاجران به ترتیب در پهنه های التیمور، قلعه ساختمان، جاده قدیم قوچان، سیدی، خواجه ربیع، گلشهر، دروی، و سیس آباد بوده است. از جمله آثار نامطلوب مهاجرت های روستایی به شهرها می توان به هم ریختگی نظام اجتماعی شهرها، کمبود مسکن

در شهرها و شکل گیری حاشیه نشینی و زاغه نشینی و رشد جرائم ناشی از آن، کمبود کار در شهر و ایجاد مشاغل کاذب خدماتی، غربت در فضای شهری و سهولت جذب روستاییان به سوی ناهنجاری های اجتماعی، نارسایی در ادامه خدمات شهری و رفاهی مانند آب و برق و حمل و نقل و ... نام برد. در واقع، درباره مهاجرت از روستا به شهر یا از شهرهای کوچک به کلانشهر عمده ترین چالش همان حاشیه نشینی است که بر امنیت اجتماعی تأثیری مخرب دارد. از سویی دیگر، حساسیت امنیتی و رسانه‌ای درباره فعالیت‌های برخی فعالان مذهبی رادیکال و تکفیری اهل سنت ایران در شهر مشهد یکی از مسائل مهم امنیتی است که همواره مورد توجه ارگان های امنیتی بوده است. استان خراسان پس از آذربایجان، کردستان، تهران، سیستان و گلستان دارای بیشترین جمعیت اهل سنت است.

شکل (۵): نقشه حاشیه نشینی در پهنه های کلانشهر مشهد

• **سالخوردگی جمعیت روستایی به دلیل رشد افزایشی مهاجرت جوانان روستایی:** یافته های تحقیق بیانگر آن است در ترکیب جمعیتی روستاهای استان، گروه سنی جوان روستایی (۱۵ تا ۲۹ سال) به دلیل افزایش مهاجرت از روستا به شهر، روند نزولی را طی می کند. به عبارتی، با گذر زمان تعداد جوانان روستایی به علت مهاجرت کاهش می یابد. با توجه به این که اقتصاد روستایی بیشتر متکی بر نیروی کار جوان می باشد، لذا با کمتر شدن جمعیت روستایی، چرخ مولد اقتصاد روستایی نیز با مشکل مواجه خواهد شد. از سویی دیگر، با ادامه یافتن چنین روندی، جمعیت روستایی در بلندمدت کاهش نسل یافته و رو به پیری خواهد رفت. از سویی دیگر با توجه به این که یکی از دلایل مهم مهاجرت از روستا به شهر، تحصیلات بوده است، خود تحصیلات عموماً سن ازدواج را به تأخیر انداخته و قدرت باروری را کاهش می دهد. بنابراین، جامعه روستایی با تداوم مهاجرت جوانان از روستا به شهر و عدم جلوگیری از این روند نامطلوب، در آینده دچار دور تسلسل سالخوردگی جمعیت خواهد شد. مهم ترین پیامدهایی که سالخوردگی جمعیت روستایی با آن مواجه است، چالش هایی از قبیل کاهش بهره وری در بخش کشاورزی، عدم توسعه کشاورزی متناسب با توسعه سایر بخش و تهدید امنیت غذایی جامعه و به تبع آن، تهدید امنیت اقتصادی می باشد.

• **تشدید فقر روستایی و پیامدهای آن به واسطه افزایش خروج تحصیل کرده های روستایی:** همان طور که تحلیل نتایج نشان می دهد، در بین علت های مهاجرت از روستا به شهر، پس از پیروی از خانوار، تحصیلات بیشترین فراوانی را در بین علت

های مهاجرت از روستا به شهر دارد. افراد تحصیل کرده، موقعیت‌های شغلی را که در دیگر مناطق وجود دارد بهتر شناسایی می‌کنند و با این موقعیت‌ها نیز بهتر برخورد می‌نمایند. در بیشتر مواقع، افراد روستایی که برای تحصیلات به شهرها (و به ویژه کلانشهرها) مهاجرت می‌کنند، پس از پایان تحصیلات و در بازگشت به زادگاه خود (روستا)، دیگر وضعیت زندگی در روستا برای آنها جذاب یا قابل تحمل نبوده، لذا از روستا به شهر مهاجرت می‌کنند. بر این اساس، غالباً فقیرترین افراد روستایی باید احتمالاً در بین کسانی باشند که مهاجرت نمی‌کنند و در روستا باقی می‌مانند. پس با مهاجرت افراد فعال‌تر و پرانرژی‌تر از روستاها، مهاجرت بیش از آنکه باعث کاهش فقر در روستا شود فقر را در آنجا تشدید می‌نماید. لذا فقرزدگی این گروه و گرویدن آنها به فقر و جمع بیکاران شهری احتمال زیادی دارد. با توجه به این که مناطق مرزی استان، به طور عمده مناطقی توسعه نیافته هستند و مهاجرت روستایی در آنها بالاست. این امر احساس تعلق به زمین را در بین مرزنشینان کاهش می‌دهد که خود منشأ مشکلات و پیامدهای ناشی از بی‌ثباتی توسعه اقتصادی به دلیل بی‌ثباتی جمعیت می‌گردد. در مراحل بعدی، به ویژه در شرایطی که مرزها محل ناآرامی‌های نظامی، امنیتی و سیاسی باشد، جمعیت به تدریج از مناطق مرزی به محل‌های امن‌تری کوچ می‌کند و بار دیگر تراکم جمعیت در مناطق مرزی کم‌تر و ناپایداری جمعیت بیشتر می‌گردد. این پدیده در فرایند توسعه و امنیت مناطق مرزی تأثیر منفی می‌گذارد.

• کاهش نظم اجتماعی به دلیل توسعه فعالیت‌های کاری غیررسمی و خارج از نظارت در سطح شهرها: یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که یکی از علت‌های

مهم مهاجرت از روستا به شهر، جستجوی کار و یا پیدا کردن فرصت های کاری بهتر است. با مهاجرت روستاییان به شهرها با هدف جستجوی کار، در واقع، فرصت های شغلی موجود در شهرها نیز اشغال شده و بر میزان بیکاری شهرنشینان افزوده می شود. به دلیل پایین بودن سطح انتظارات روستاییان نسبت به شهرنشینان، گاهاً فرد روستایی حاضر است با دستمزد کمتری نسبت به فرد شهری کار انجام دهد، این مورد در بین جامعه زنان بیشتر نمود خواهد داشت. بنابراین، مهاجرت از روستا به شهر، منجر به تشدید بیکاری در جامعه شهری خواهد شد. این پدیده، معمولاً در حاشیه شهرهای بزرگ و در کارهای خدماتی پیش پا افتاده، دست فروشی و فعالیت های کوچک صنعتی خارج از نظارت مشاهده می شود و فعالیت در بخش غیررسمی به عنوان مرحله انتقالی نامطلوبی است که تا رسیدن به اشتغال مرتب و منظم در بخش رسمی و دولتی یا بخش خصوصی دیده می شود. این بخش بیشترین نیروی کار جدید را در خود جذب می کند و این مرحله می تواند به عنوان مرحله عود بیماری در نظر گرفته شود که طی آن، بخش غیررسمی مداوم نیروی کار را به خود جذب کرده و نقطه ای که بازدهی نهایی نیروی کار صفر می شود مرتباً عقب می افتد. در نهایت، توسعه چنین فعالیت های کاری غیررسمی و خارج از نظارت، به دلیل این که کنترل مستمر بر آنها وجود ندارد، نظم اجتماعی را کاهش خواهند داد.

نتیجه گیری

در استان خراسان رضوی، بخش قابل توجهی از مهاجرت های معکوس (مهاجرت شهر به روستا) در شهرک های اطراف شهرهای بزرگ به ویژه کلانشهر مشهد ساکن شده اند که این شهرک ها در تقسیمات جغرافیایی به عنوان نقطه روستایی شناخته

شده اند و بعضاً توسط مناطق شهرداری همان کلانشهر اداره می شوند. بنابراین، شاید بتوان گفت این گونه مهاجرت ها مربوط به اقشار ضعیف جامعه بوده که به دنبال یافتن کار و دستیابی به زندگی بهتر راهی کلانشهرها شده ولی به دلیل نداشتن قدرت زندگی در چنین شهرهایی به ناچار و به صورت سرریز جمعیت در شهرک های اقماری این کلانشهرها ساکن شده اند. نکته قابل تأمل این است که شهرک های مذکور به ظاهر و با توجه به تقسیمات جغرافیایی به عنوان نقطه روستایی شناخته شده اند. در صورتی که عملاً ماهیت روستا را ندارند. طی سال های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ در استان خراسان رضوی مهاجرت معکوس (مهاجرت شهر به روستا) رخ داده است. به عبارتی، مهاجرت های شهر به روستا بیشتر از مهاجرت های روستا به شهر بوده است. بیشترین مهاجرت معکوس به علت پیروی از خانوار بوده است. پس از آن مهاجرت شغلی و دستیابی به مسکن بهتر به ترتیب بیشترین انگیزه برای مهاجرت از روستا به شهر بوده است. می توان مهاجرت های معکوس را به سه دسته تقسیم بندی نمود: در دسته اول علل اصلی شکل گیری مهاجرت معکوس به شرایط آب و هوایی و اقلیمی منطقه مربوط می شود. در این گونه مهاجرت ها دولت ها نقشی در شکل گیری مهاجرت نداشته و به نظر می رسد انگیزه های غیر پولی نظیر رها شدن از زندگی در شهرهای آلوده و پر ازدحام، رسیدن به آرامش بیشتر در طبیعت، دسترسی به زمین ارزان و کم بودن فاصله بین شهر و روستا سبب مهاجرت می شود. بنابراین، می توان گفت برخی از روستاهای استان محل مناسبی برای وقوع مهاجرت معکوس می باشند. در مفهوم فاصله کم بین شهر و روستا می توان به جنبه فیزیکی (زمان و هزینه لازم برای مسافرت) و هم به جنبه اجتماعی- فرهنگی (تفاوت های جامعه روستایی و

شهری) اشاره نمود. مهاجرت های معکوس واقع در دسته ی دوم در روستاهای اطراف کلان شهرها شکل گرفته اند. این روستا ها در واقع شهرک های اقماری می باشند که در فاصله ی کمی از کلان شهرها واقع شده اند. افراد با آرزوی رسیدن به شرایط زندگی بهتر راهی شهرهای بزرگ و کلان شهرها شده و به دلیل هزینه های سنگین زندگی در این گونه شهرهای بزرگ و امکان دستیابی به مسکن ارزان تر درحومه ی شهرهای بزرگ، در شهرهای اقماری و شهرهای جدید تأسیس شده ، ساکن می شوند. لذا در این دسته از مهاجرت ها در واقع مهاجرت معکوس به وقوع ناپیوسته است و این نقاط جزء شهرهای عمران جدید بوده اند که در زمان سرشماری نقطه ی روستایی قلمداد می شدند. در دسته ی سوم آبادی ها یا نقاط روستایی در واقع پادگان ها، مناطق نظامی و مجتمع های مسکونی نظامی می باشند. بنا براین دسته نیز مهاجرت معکوس به معنی واقعی آن رخ نداده و علت مهاجرت به این نقاط، جستجوی کار، یافتن شغل بهتر، انتقال شغلی و انجام یا پایان خدمت وظیفه می باشد.

بر اساس بررسی مطالعات انجام گرفته پیرامون علت های مهاجرت از روستا به شهر، قاعده و قانون مشخصی وجود ندارد، بلکه علت ها و انگیزه ها برای مهاجرت ها گوناگون و در عین حال مکمل یکدیگرند. همچنین، دلایل مهاجرت روستایی-شهری را نمی توان به طور کامل برشمرد، زیرا علت ها کلاف سردرگمی را تشکیل می دهند که در آن تمامی عناصر تحول اقتصادی و اجتماعی دنیای ما دخالت دارند. در این زمینه مطالعات مختلفی انجام گرفته است. مروری بر تحقیقات انجام شده پیرامون مهاجرت و پیامدهای آن نشان داد که نگاه به مسأله الگوهای مهاجرت، یک نگاه مقطعی بوده و یا روندی از گذشته تا زمان حال را شامل شده است. این در حالی

است که آینده نگری و توجه به عدم قطعیت‌ها و آینده های ممکن مورد غفلت قرار گرفته است که این، کارآمدی اجرای برنامه ها و اقدامات پیشنهاد شده بر اساس نتایج مطالعات را کاهش می دهد. با توجه به شکاف موجود، در تحقیق حاضر با استفاده از روشهای آینده پژوهی، پیامدهای اجتماعی- امنیتی الگوهای مهاجرت روستا به شهر را در مبدأ و مقصدهای مهاجرت مورد مطالعه قرار گرفته است و زمینه برای تدوین استراتژی‌های مناسب به ازای آینده های ممکن برای مقابله با عدم قطعیت ها و تأمین امنیت اجتماعی فراهم نموده است.

پیشنهادها

بر اساس پیامدهای اجتماعی- امنیتی شناسایی شده مبتنی بر آینده پژوهی الگوهای مهاجرت، پیشنهادات پیش نگر جهت مقابله با تهدیدات امنیت اجتماعی به شرح ذیل ارائه گردیدند:

۱. ایجاد واحدهای مطالعاتی و برنامه ریزی در مراکز نیروی انتظامی در شهرستان های استان (به ویژه در شهرستان‌های مشهد، نیشابور، سبزوار، کاشمر و تربت حیدریه که میزان مهاجرت از روستا به شهر در آنها بالاتر بوده است و همچنین شهرستان‌های مرزی درگز، کلات، سرخس، و تربت جام که با خطر تخلیه شدن روستاهای مرزی مواجه شده اند) به منظور شناخت و رصد مستمر الگوهای مهاجرت (مانند شرایط سنی، جنسیتی، انگیزه ای، حرکت های مهاجران در دوره‌های زمانی مختلف و ...) به ویژه در مناطق مرزی به منظور مدیریت مهاجرت ها از طریق برنامه‌ریزی بلندمدت.

۲. ایجاد شبکه معین های انتظامی و گسترش آن در شهرستان های با نرخ بالای مهاجران وارد شده از طریق جلب مشارکت و حمایت نهادهای مردمی با توجه به تشدید تعارضات فرهنگی در نقاط روستایی و شهری استان به واسطه افزایش مهاجرت از روستا به شهر از نوع بین شهرستانی (به ویژه در شهرستان های مشهد، بینالود، تربت حیدریه، سبزوار و کاشمر)، با هدف ارائه برنامه های فرهنگی در راستای تعدیل تفاوت های فرهنگی به منظور ایجاد آرامش روانی و امنیت اجتماعی و حفظ نظم اجتماعی در این شهرستان ها.

۳. تشکیل کمیته ساماندهی به وضعیت حاشیه شهر متشکل از نهادها و سازمان های دولتی مختلف و بررسی مشکلات حاشیه شهر به صورت ویژه و برگزاری جلسات منظم به منظور تصویب طرح ها و برنامه های هدفمند جهت پیشگیری و یا رفع مشکلات مناطق حاشیه شهر و مسئول سازی کلیه سازمان ها در خصوص انجام اقدامات پیشگیرانه یا اصلاحی در حاشیه شهر مطابق با شرح وظایف سازمانی.

۴. از اقدامات موثر که می تواند مانع شکل گیری حاشیه و به تبع آن مانع وقوع جرم شود موضوع ذخیره کردن زمین است. دولت عرصه هایی را که امکان توسعه در آن وجود داشته باشد را شناسایی، تملک و حفاظت نماید و برای موضوع مسکن با اصول و ضوابط قانونی در اختیار نیازمندان مسکن قرار دهد. همچنین، فعالیت بنگاه های معاملاتی املاک تحت ضابطه و مقررات خاصی و ویژه ای صورت پذیرد و نظارت دقیق بر عملکرد آن ها صورت پذیرد. بیشتر این بنگاه ها در عمل تبدیل به مراکز رانت خواری زمین شده و در وقوع جرایم

مرتبط با زمین نقش موثری ایفا می نماید. مثل دخالت در انتقال زمین های متعلق به غیر، تغییر کاربری اراضی، تصرف و تخریب اراضی دولتی و عمومی. فعالین بازار زمین و مسکن و ساخت و ساز باید شناسایی و دارای شناسنامه باشند، اعمال آن ها کنترل شود و چنانچه در ایجاد حاشیه و زاغه نشینی دخالت داشته باشند برخورد لازم و متناسب با آنها صورت پذیرد.

۵. پیشگیری از پیامدهای اجتماعی- امنیتی مناطق حاشیه نشین از طریق ایجاد قرارگاه های عملیاتی در ساختار نیروی انتظامی جهت مناطق حاشیه نشین با هدف افزایش اشراف اطلاعاتی، حذف واسطه ها، تحلیل میدانی جرائم و آسیب های اجتماعی، هدایت میدانی واحدهای جغرافیایی، ایجاد اطمینان خاطر و افزایش امنیت روانی، کمک به انضباط اجتماعی و ارتقای ضریب امنیتی. همچنین، بررسی جغرافیایی جرم در مناطق حاشیه نشین و استفاده از آن به منظور جانمایی و استقرار کانکس های انتظامی و راهور در این مناطق، احداث معابر و گذرگاه های ویژه سازمان های امدادی و خدماتی در مناطق حاشیه نشین که امکان دسترسی آسان و فوری پلیس و نیروهای انتظامی و امنیتی و اکیپ های امداد مثل خودروهای آتش نشانی و اورژانس و غیره را به محل مأموریت فراهم نماید، شناسایی نقاطی از حاشیه شهر که روشنایی کافی نداشته و این موضوع منجر به افزایش وقوع جرائم در این مناطق می گردد و ایجاد روشنایی کافی در کوچه ها و معابر و برنامه ریزی هدفمند به منظور حضور مرتب گشت های سیار در محلات و معابر. تجربه نشان داده که در مکان های تاریک امکان ارتکاب جرم از جمله سرقت و جرح و قتل بیشتر از مکانهای روشن است و

وجود روشنایی کافی در این مناطق خود فی‌الذات عامل و رادعی در ارتکاب جرایم خواهد بود.

۶. استفاده از نظرات جامعه‌شناسان، حقوقدانان و علی‌الخصوص جرم‌شناسان در تصویب طرحها و برنامه‌ها و پروژه‌های توسعه‌های منطقه ای استان و شهرها به ویژه در مناطق حاشیه نشین

در این پژوهش، الگوهای مهاجرت از روستا به شهر در سطح استان و شهرستان مورد بررسی قرار گرفت. پیشنهاد می‌گردد در تحقیقات آتی، به منظور بررسی عمیق‌تر الگوهای مهاجرت از روستا به شهر، مطالعات آینده پژوهی در سطح روستاهای استان انجام گیرد تا امکان تحلیل جغرافیایی دقیق‌تری فراهم گردد. همچنین پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آتی به منظور دستیابی به دید جامعی از الگوهای مهاجرت از روستا به شهر، مهاجران وارد شده از سایر استان‌ها نیز با جزئیات بیشتری مدنظر قرار گیرند. آن چه در این پژوهش به عنوان آیتم‌های الگوهای مهاجرت روستا به شهر مبنا قرار گرفته است عبارتند از تعداد مهاجران، مبدأ (روستا) و مقصد (شهر) مهاجرت، گروه سنی مهاجران، جنسیت مهاجران، و علت مهاجرت. پیشنهاد می‌گردد در تحقیقات آتی جهت انجام تحلیل‌های جامع‌تر آیتم‌هایی نظیر سطح سواد، وضعیت تأهل و تعداد فرزندان نیز مورد توجه قرار گیرد.

منابع

از کیا، م. (۱۳۸۴). مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی توسعه روستایی (ویرایش دوم). تهران: اطلاعات
تهران، چاپ چهارم.

- پاپلی یزدی، م.ح. و ابراهیمی، م.ا. (۱۳۹۰). نظریه های توسعه روستایی. تهران: انتظارات سمت، چاپ ششم.
- پورمحمدی، م.ر.، حسین زاده دلیر، ک.، قربانی، ر. و زالی، ن. (۱۳۸۹). مهندسی مجدد فرایند برنامه ریزی با تاکید بر کاربرد آینده نگاری. فصلنامه جغرافیا و توسعه، ۲۰ (۱): ۳۷-۵۸.
- جمالی، ف. (۱۳۸۱). مهاجرت، شهرها و سازگاری مهاجران. نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز، ۴۵ (۱۸۲): ۶۱-۸۱.
- شمس الدینی، ع. و گرجیان، پ. (۱۳۸۹). عوامل مؤثر در مهاجرت روستاییان به شهرها با تأکید بر شبکه مهاجرت. مطالعات برنامه ریزی سکونتگاهی انسانی، ۵ (۱۱): ۷۵-۹۲.
- کمانداری، م.، رضایی، م. ر.، کرمی، ن.ش. و خوشاب، ع. (۱۳۹۳). بررسی نقش و تأثیر مهاجرت بر حاشیه نشینی و امنیت در شهرها (مطالعه موردی: شهر کرمان). دانش انتظامی خراسان رضوی، ۱: ۱۰۳-۱۲۰.
- گزارش های سرشماری نفوس و مسکن. (۱۳۸۵-۱۳۹۵). درگاه ملی آمار، قابل دسترسی در <http://amar.org.ir>
- قاسمی اردهائی، ع. (۱۳۸۵). بررسی علل مهاجرت روستاییان به شهرها در ایران با فراتحلیل پایان نامه ها تحصیلی. روستا و توسعه، ۹ (۱): ۵۱-۸۰.
- موسوی، م.ن. و کهکی، ف.س. (۱۳۹۶). آینده پژوهی در آمایش سرزمین. ارومیه: انتشارات دانشگاه ارومیه، چاپ اول.
- Anh, D, N (2001). Migration in Vietnam: Theoretical Approaches and Evidence from a Survey. Transport communication publishing house.
- Azam, J.P. and Gubert, F. (2006). Migrants' Remittances and the Household in Africa: A Review of the Evidence. Journal of African Economies, 15(2): 426-462.

- Bigo, D. (2002). Security and Immigration: Toward a Critique of the Govern mentality of Unease. *Alternatives*: 27:63-92.
- Castles, S. and Alastair, D. (2000). *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*. New York: Routledge.
- Guild, E. and van Selm, J. (2005). *International Migration and Security: Opportunities and Challenges*. London: Routledge.
- Huysmans, J. (2006). *The Politics of Insecurity, Fear, Migration and Asylum in the Europe*. London: Routledge.
- Huysmans, J. (2006). *The Politics of Insecurity, Fear, Migration and Asylum in the Europe*. London: Routledge.
- Nicolavea, Y.M. (2001). *Multi-level Analysis of Migrant Selectivity to Appalachian Countries*. PhD thesis in Pennsylvania State University.
- Olugbenga, E.O. (2013). The Impact of Migration on Internal Security: The Case of Itinerant Fulani Herdsmen in Ekiti State, South West Nigeria. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 16(3): 77-82.
- Pastore, F. (2007). *Europe, Migration and Development. Critical Remarks on an Emerging Policy Field*”, CeSPI, August.
- Stivatchis, Y. (2008). International Migration and the Politics of Identity and Security. *Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(1): 14-27 .

